

Hajdú Farkas-Zoltán

Az árulásról

BOOKART
Csíkszereda, 2011

A könyv megjelenését a
Nemzeti Kulturális Alap támogatta

A szöveg első változata 2004-ben jelent meg
a Koinónia kiadónál, *Százszok – egy árulás* címmel.

Szerkesztette
Vida Gábor

ISBN 978-606-8351-03-2

© Hajdú Farkas Zoltán, 2011
© Bookart Kiadó, 2011

Előszó

1.

Két öregúr.

Mint Márai kisregényében, a *Gyertyák csonkig égne*k című bestsellerben. Önmaguk egykori – fiatalkori – énje szembesül, konfrontálódik, kerülgeti egymást, mi pedig dermedt publikumként követjük a tárgyalás menetét, amelyben vádlott, vádló, ügyvéd, ügyész, bíró és tanú szétbonthatatlan Laokoón-alakzatban újra – mert utoljára az életben – megkísérli, hogy tiszta vizet öntsön a zavaros múlt feneketlen kútjába, de legalább poharába.

Dramák, tragédiák, traumák. És a feloldozás? A katarzis, a megtisztulás legalább távolról, legalább valahonnan messziről? Ez a könyv izgalmasabb, mint a Máraié, és nem csak azért, mert a valóság általában izgalmasabb – de mindig fontosabb – a fikciónál.

2.

Ez a könyv egyik legfontosabb – ha nem a legfontosabb – írásbeli lenyomata egy olyan világnak, amelyben az erkölcsök államosítása, az érzelmi kapcsolatok „közérdeknek” való alárendelése valamiféle embertelen teret eredményezett. Ettől kezdve nemcsak az egyén, hanem a „köz” is, az egész közösség, a teljes társadalom, egy olyan szűrrealisztikus téridőbe vetve találta magát, egy olyan ér-

zelmi romvárosban vergődött és fuldoklott, amelyben a barátságok szétesése is törvényszerű, és amelyben még az is megtörténhet, hogy az arisztokrata családfő mellékállásban jelentéseket ír a hatóságoknak, vagy amelyben még az is előfordult, hogy a titkosrendőrség ügynöke megbízásból veszi feleségül a túlságosan öntörvényű menyecskét.

Mind az anyaországi, mind az erdélyi magyar közvéleményt megrázták a páncélszekrényekből az elmúlt két évtizedben kizuhant egyes dossziék, az ezekből ismertté vált nevek, történetek, összefüggések. Egész Kelet-Európa átesett ezen a sokkon, ezen a traumán, de érdekes módon – lehet, hogy önvédelmi reflexből – ezek feldolgozása, értelmezése, tanulságaikkal együtt való beépülésük a köztudatba, a közlelkiismeretbe: mindez elmaradt, legalábbis társadalmi szinten. A *Javított kiadások* száma minimális; a lelkiismeretvizsgálat békésen hibernál.

Ebbe a téli álomba nyit ablakot Hajdú Farkas-Zoltán kettős könyve, nem a fél évszázaddal ezelőtti történetekről, hanem arról: hogyan folytatódott utána a szereplők sorsa, hogyan határozható meg viszonyuk akkori önmagukhoz (vajon kontinuus-e az én?), nemesebbé lettek-e a szereplők vagy ridegebbé, és elkerülhetetlenül: „Vajon mi lett volna, ha másként döntök. Hogyan alakul az életem? Hát a másiké? Hát a másoké?” Kéthangú operalibrettó ez, amelynek két pillérét két félelmetes ária képezi. Tankönyv és mentő, amelynek minden keleteurópai polcon ott a helye.

Szőcs Géza

Prelúdium

1.a. Hans Bergel 1925-ben született a Brassó melletti Rosenauban (Barcarozsnyó, Râșnov). Apja tanító, majd tanfelügyelő volt. Iskoláit Szászrégenben és a brassói Honterus gimnáziumban végezte. 1941 és 1944 a nagyszebeni tanítóképző diákja. 1945-ben elhurcolják a Szovjetúnióba, de a gyűjtőtáborból megszökik. Hónapokig román pásztorok rejtegetik a Szebeni-havasokban. 1946-ban Nagyszebenben érettségizik, majd tanító lesz a Mühlbach (Szászsebes, Sebeș) melletti Gergeschdorfban (Gergelyfája, Ungurei). 1947-ben tiltott határátlépés vádjával Temesváron tizennégy hónapi börtönbüntetésre ítélik. 1948 áprilisában megszökik a börtönből, de néhány nap múlva elfogják, és besorozzák katonának. Kiemelkedő sportteljesítményei révén (országos bajnok 800 méteres akadályversenyben) katonai szolgálatát a hadsereg központi sportklubjának kivételezettei között töltheti le. 1951 és 1954 között a bukaresti egyetemen művészettörténet és filozófiát tanul látogatás nélküli tagozaton. A *Neuer Weg*, német nyelvű bukaresti napilap 1953-ban közli első írásait. 1954-ben „hatóság elleni izgatás” miatt Kolozsváron letartóztatják, és egy évi fogházra ítélik. Idő előtt szabadlábra helyezik, de az egyetemi tanulmányoktól végleg eltiltják. 1957-től 1958-ig az újonnan alakult brassói *Volkszeitung* kulturális szerkesztője, ahol sokrétű irodalmi munkásságot fejt ki (elbeszélések, irodalmi kritikák, publicisztikai írások, fordítások). 1958. december 31-én politikai okokból eltávolítják munkahelyéről. 1959 áprilisáig a brassói zenei színház csellistája. 1959. április 20-án letartóztatják és elkobozzák számos kéziratát. Szeptember 15-én az úgynevezett „német írócsoporthé”-ben 15 évi

kényszermunkára és állampolgári jogainak 5 éves felfüggesztésére ítélik. 1964-ben szabadul a politikai foglyokra vonatkozó általános amnesztia révén. 1968-ig újból a brasói zenei színházban dolgozik. 1968. március 28-án Günter Grass közbenjárásával kitelepülhet Németországba. Ugyanebben az évben Romániában rehabilitálják. 1970-ig Münchenben és környékén alkalmi munkákból tartja fenn családját (kőműves, éjjeliőr, irodai alkalmazott). 1970-ben a *Siebenbürgischer Zeitung* szerkesztője lesz, és kezdetét veszi második, sikeres írói karrierje (több mint húsz regény, esszékötet mellett tanulmányok, rádiós, televíziós fellépések). Közéleti személyiségként, nagyhatású előadóként egyetlen lehetőséget sem mulaszt el szót emelni a nyugaton és keleten élő erdélyi szászok jogaiért. Előadásai-val, amelyeket mindvégig a konvenciókat bíráló, újszerű gondolatok, a nagy érzelmi töltet és stilisztikai bravúr jellemez, nemcsak hívei, de ellenségei táborát is növeli. 1989-ben lemond a lap szerkesztésről, levonva maga számára a következtetést: az erdélyi szászság nyolcszáz éves történelme visszafordíthatatlanul a végéhez közeledik.

Az 1959-es per anyaga 1992-ben meglepő módon napvilágot látott egy kötetben, ebben írja Bergel: „1992-ben Mircea Dinescu, a Romániai Írószövetség akkori elnöke meghívott a Szövetség által Bukarestben, a tiszteletünkre rendezett rehabilitációs rendezvényre. Az ötlet tőle származott, fel is hívott, hogy kikérje a véleményemet. Utazásomat – hangsúlyoztam viccesen – egy feltételhez kötöm: csak akkor megyek el, ha előkerítik a per iratanyagát. De ő a dolgot komolyan vette, s azonnal elment az akkori igazságügy-miniszterhez, Ionescu-Quintus úrhoz – vala-

mikor maga is hét évig politikai fogoly volt –, aki lehetővé tette, hogy a periratok másolatai Dinescuhoz kerüljenek. Ő pedig már a bukaresti Otopeni repülőtérre kihozta egy részüket, üdvözlésemre.”

1.b. „Napi tíz órát írok, nem tudnék ennél kellemesebb cselekvést elképzelni. Számomra az írás állandó, szenvedélyes tevékenység, segítségével fel tudom magamban oldani az élet ellentmondásait, kihívásait. Az írás magányos tett, nincs helye benne sem az olvasó, sem a kritikus véleményének. Egy regény keletkezésekor mindvégig saját magamnak mesélek, esszéírás közben önmagammal osztom meg gondolataimat. Az írás számomra vég nélküli monológ. Soha sem gondoltam az írói sikerre, mert ez – mindnyáján tudjuk – nagyon esendő: egy erős lobby segítségével a szemét is bestsellerré válhat” – vallja Bergel.

1.c. Bergel első, nagy visszhangot keltő novelláját, a *Fürst und Lautenschlägert* 1946-ban írta, de csak tíz évvel később jelent meg folytatásokban a bukaresti *Neuer Weg*-ben, majd könyvként az Ifjúsági Kiadónál, a Román Írószövetség által meghirdetett irodalmi verseny pályadíjas munkájaként. Az irodalomértő közönség hamarosan felfigyelt a történelmi tárgyú műre (a brassói polgárok küzdelme Báthori Gábor fejedelem despotizmusa ellen), mert ez a kommunista rendszer burkolt kritikáját is tartalmazta (*A walesi bárdok* Arany János-i mondanivalójára visszhangozva jelenti ki: „senki cédája nem vagyok, s művészetem ugyanvalóst nem az”). A novella történelmi kontextusba rejtett politikai mondanivalójára a szekuritáte valószínű-

leg nem figyelt volna fel, ha Bergel szoros ismeretségi köréből valaki fel nem fedi az áthallásos írás kulcsát. 1959-ben, a már említett brassói íróperben az államügyész erre a tanúvallomásra alapozta a Bergel elleni vádiratot. Bergel prózáját az erőteljes nyelvi kifejezésmód, a szuggesztív tájleírás és a határhelyzetbe kerülő egyén dilemmáinak expresszív megjelenítése teszi egyénivé. Egyik legfontosabb regényében, a *Der Tanz in Ketten*ben mesterien jeleníti meg a kommunista terror praktikáit, a román politikai börtönök embertelen világát, pálcát törve opportunistá feljelentői felett. „Mindenkinek megadatott a szabadság, hogy megtagadja a közreműködést. Én megtettem, és nem csak én. Ezáltal persze nem lett rózsásabb a helyzetünk. S éppen itt van a probléma. A Sztálinnak ódákat zengők, a kommunizmus naphimnuszait faricskálók a kényelmesebb utat választották. A legnagyobb hányinger akkor fog el, ha látom ezeket a szerencsétlen kapaszkodókat, ezeket a szervilis, átnevelt kreatúrákat, akik a hóhér munkája előtt felseprik a vesztőhelyet. A történelem fenevadai tébolyukban cselekszenek, de talpnyalóik nagyon is tudják, hogy mit tesznek. Ez utóbbiak a veszedelmesebbek.” A feltétel nélküli humanizmus jegyében keletkezett esszéiben Bergelt mindenk előtt az „európai komplexitás” érdekli, de fő témái közé tartozik a többnemzetiségű Erdély múltja és jelene is. Erdélyt „etnológiai csodának” nevezi, tekintettel a szászok, magyarok és románok, zsidók, örmények és cigányok több évszázados, nagy vonalakban erőszakmentes egymás mellett élésére.

1.d. Részlet a vádlott Hans Bergel kihallgatási protokollumból (Sztálinvárosi Katonai Törvényszék, 1959. szeptember 15.)

Kérdés: Melyik évben adta le közlésre a *Fürst und Lautenschläger* és a *Die Straße der Verwegenen* című munkáit?

Válasz: 1956 nyarán. Tavasszal irodalmi versenyen vettem részt, a díjkiosztás után az Ifjúsági Kiadónak felajánlottam néhány munkámat közlésre.

Kérdés: Beismeri-e, hogy ez a novella kettős jelentésű, és hogy fasiszta, nacionalista és misztikus tendenciákat propagál?

Válasz: Nem ismerem be, s bizonyítani tudom, hogy az előbbi állítás hamis.

Kérdés: Melyik írást közölte az Ifjúsági Kiadó?

Válasz: Mindkettő megjelent.

Kérdés: Miről szól a *Fürst und Lautenschläger* című novella?

Válasz: Egy énekmondó a főszereplője, aki a nép oldalára áll, és elhinti a brassói lakosság körében a felkelés eszméjét.

Kérdés: Nem gondolja, hogy a novella mondanivalója helytelen, ha a cselekmény a fejedelem megjelenésével indul?

Válasz: A novella a brassói nép felkeléséről szól.

Kérdés: Amelyet Ön úgy ábrázol, hogy a fejedelem felépésével a tömeg eláll a harctól.

Válasz: A fejedelem megjelenik, és a rémülettől megbénított tömeg követi az énekmondó tanácsát.

Kérdés: Nem azt akarta ezzel mondani, hogy csakis a nagy személyiségek képesek alakítani a történelem menetét, és hogy a tömegeknek semmilyen szerepük nincs ebben?

Válasz: Nem értem a kérdést.

Kérdés: Abból ahogyan Ön a szereplőket bemutatja, az következik, hogy csakis a kiemelkedő személyiségek, és nem a néptömegek alakítják a történelmet.

Válasz: Erre egy pillanatig sem gondoltam. Itt a fejelelem és az énekmondó közötti ellentét a lényeges. A novella Brassó összes társadalmi osztályának, legfőképpen a szegényeknek Báthory-ellenes lázadásáról szól. Nem hagyom, hogy a novellát megcsonkítsák azzal, hogy bizonyos bekezdéseket metafizikusan értelmezzék. A szóban forgó szabadságot az énekmondó pontosan megfogalmazza. Személyes felelősséget érez eziránt, erről beszél végig a novellában. Következtes forradalmár, aki végül is minden békítő szándék elől kitér, s azáltal, hogy még kedvesének is megtagadja az éneklést, érzelmileg is elszakad a kispolgári mentalitástól. Itt nem a társadalmi adottságokból kiszakított szabadságról van szó. Énekmondóm mindvégig a szabadság elkötelezettje.

*

2.a. Eginald Schlattner 1933-ban született Aradon. Fogarason nőtt fel, magát erdélyi szásznak vallja. Apja a második világháború előtt sikeres üzletember volt. Schlattner az ötvenes években a kolozsvári egyetemeken – kizárásáig – evangélikus teológiát, majd matematikát és hidrológiát hallgatott. Első írását 1956-ban a *Neuer Weg* irodalmi pályázatára küldi be. A pályázatot Paul Schuster nyeri meg, a második díjat Andreas Birkner kapja, a harmadikat Hans Bergel. Schlattner negyedik lesz. Írásának

1957-ben kellene megjelennie, de közben Kolozsváron „hazaárulás feljelentésének elmulasztása” miatt, a Műszaki Egyetemen letartóztatják. Hónapokig nem hozzák tudomására letartóztatásának okát. A szekuritátét mindenek előtt egy kolozsvári irodalmi kör tevékenysége érdekli. Ez a fiatal szász értelmiségiket magába tömörítő fórum a Romániai Egyetemista Egyesületek Uniója védnöksége alatt működött, megalakítását maga a Román Munkáspárt Központi Bizottsága hagyta jóvá. A szekuritáте a kört azal vádolja, hogy konspiratív tevékenységet folytat a Budapesten „ellenforradalmat” kirobbantó Petőfi-körhöz hasonlóan. A Schlattner elleni második vádpont az, hogy a brassói Fekete-templom irodalmi körén felolvasa díjnyertes írását – *Und um alle deine Söhne...* –, és ennek hatására a fiatal hallgatóság fegyveres felkelést kezdeményezett. Schlattner hónapokig megtagadja a vallomást, aztán „cme határesetben, jól megfontolt okok miatt” taktikát változtat, és beismerő vallomást tesz. Két évig ül vizsgálati fogásban. Szabadulása után napszámosként, tégláégetőként, később mérnökként dolgozik. 1973-ban újból beiratkozik a teológiára. 1978 óta a Nagyszeben melletti Rothberg (Veresmart, Roşia) lelkésze, ahol a változások után három hívc maradt. Az 1998-ban, az osztrák Paul Zsolnay kiadónál megjelent *Der geköpfte Hahn* című első regénye egy csapásra híressé teszi az egész német nyelvterületen. Második könyvét, a 2001-ben, ugyancsak ennél a kiadónál megjelent *Rote Handschuh*-ét a kritika és az olvasóközönség még nagyobb lelkesedéssel fogadja. A regény hónapokon keresztül a német irodalmi bestseller-listák élén áll. Schlattner tizenkét éve börtönlelkészként is tevékenykedik.

A nagyenyedi és a feketehalmi (Codlea, Zeiden) börtönökben tart lelki gondozást, háromhetes turnusokban. Az enyedi börtönben, a tizenhárom evangélikus vallású visszaeső mellett a román, ortodox vallású női rabok lelki gondozását is elvállalta. Schlattner: „Moraru, az ortodox papkollégám így fogalmazta meg kívánságát: – Mi ortodoxok szépen tudunk énekelni, ti protestánsok jól tudtok beszélni, kérlek, térítsd jó útra az asszonyokat, kolléga”.

2.b. Schlattner – saját bevallása szerint – 1990-ben kezdett írni, miután százsz hívei tömegesen elhagyták Rothberget: „Mi, szászok, az a nép vagyunk, amely önmagát számolta fel. Jószántunkból adtuk fel magunkat. Egy-egy temetésen már csak hárman vagyunk: én, a halott, s egy Németországból hazajött rokon”. Első regényét önmagának szánt prédikációként írta, nem gondolt közlésére. A testes kéziratra egy osztrák diplomata figyelt fel, ő juttatta el a kiadóhoz.

A Romániai Evangélikus Egyház Hivatalos Értesítőjében, 2001-ben feletteseinek jelenti: „Egyházam javára szolgál, hogy két regényem megjelenése után a bel-, de főleg a külföldi médiák komolyan érdeklődnek személyem iránt. Könyvcimcserlangeni bemutatóján Dr. Sigrid Löffler asszony, a rangos *Literaturen* folyóirat kiadója négyszáz hallgató előtt mondta: »Az erdélyi szászok története szemmel láthatóan véget ért. De ez a vég Eginald Schlattner két regényében példásan rögzítetett – a szó hegeli értelmében.« A médiák figyelme a szerző révén Rothbergre is kiterjedt, egyre többen keresik fel az író-lelkészt, napi tevékenységéről érdeklődve. A *Spiegel*, a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* s még egy sor

jelentős újság, valamint tévéadó több ízben tudósított lelkészi és diakónusi tevékenységről, amelyet a házam előtt elterülő, ezt körülfogó »harmadik világ« javára kifejték. (...) Második regényem kapcsán még csak ennyit: benne fogalmaztam meg azt a hitvallást, amellyel az élettől búcsúzni fogok, ha majd eljön a végóráim: Fájdalmaink földjét nem hagyhatjuk el. Azon kell munkálkodnunk, hogy kiűzzük e helyről a szenvedést”.

2.c. A *Der geküpfte Hahn* a szeretet, az árulás és barátság regénye. Schlattner az első író, aki szembenéz az erdélyi szász irodalomban mindeddig elhallgatott tragikus ténnyel, hogy 1943-ban a szászság zöme lelkesen Hitler katonájának állt, ezzel végleg elszakítva a nyolcszáz éves erdélyi hagyományaira büszke népcsoportot szülőföldjétől. A varázslatos érzékiséggel és finom iróniával megírt, vidám és melankolikus részletekben gazdag regényben lenyűgözően váltogatják egymást a reális és irreális síkok. A *Die rote Handschube* Schlattner börtönmémoiresiról szól. Arról, ahogy a szekuritáre nyers erőszakkal és szubtilis kínzásokkal ráveszi: higgye is el, hogy elkövette a neki kirendelt vétségeket, hogy elárulja társait, és hogy önfeladását megkönnyebbülésként élje meg. Az író elsősorban az érdeklő, hogyan változott át négyhónapnyi konok hallgatása „ha kérdeznék, mindent őszintén elmondok” – attitűddé. Több sorstársa Schlattnert a mai napig árulónak tartja, amit ő több évtizedes irracionális gyűlöletnek nevez: „Ez a hosszú távú gyűlölködés már nem érinti a címzettet, hanem visszahárul a feladóra, és lelkileg tönkreteszi őt. Egy idő után az ember immunnissá válik. A gyűlölet visszasugárzik a gyűlölködőre, majd

felőrlí annak lelkét. Könyvemben nem értelmezem a történeteket, nem kérek bocsánatot, nem ítélek senki felett, senkit sem vádlok. Csak megkísérlek emlékezetből pontosan leírni mindent. Nem védekezem azzal, hogy megtörténtek a kihallgatások, vagy hogy az egész ügyis el volt már döntve fentről, Bukarestből. Felelősséget vállalok minden cselekedetemért és ezek következményeiért. Döntésemet, hogy egy adott pillanatban beszüntettem az ellenállást, a hallgatást, és azt mondtam: mátol fogva számíthatok rám, több okból is szabad akaratom diktálta. Mert minden helyzetben létezik egy csipetnyi szabadság, amely lehetővé teszi a felelősségteljes döntéseket. Mondom, a következményeket ma is vállalom”.

2.d. Részlet Eginald Schlattner tanú vallomásából (Sztálinvárosi Katonai Törvényszék, 1959. szeptember 15.)

Kérdés: Azt vallja, hogy Hans Bergellel is megismerkedett. Beismeri-e, hogy 1957 áprilisában levelet kapott tőle?

Válasz: 1957 decemberében letartóztattak, akkortájt kaptam tőle a levelet. De már hamarabb, 1956-ban ismerkedtünk össze Bukarestben.

Kérdés: Mit tud Bergel tevékenységével kapcsolatosan mondani?

Válasz: A bukaresti Union szállodában találkoztunk. Itt tudomásomra hozta, hogy egy politikailag többféleképpen értelmezhető könyvet írt, *Fürst und Lautenschläger* címmel. Ugyanakkor a könyv helyes értelmezéséhez szükséges kulcsot is elmagyarázta, hogy tudniillik a könyvbeli tirannus az író gondolatszabadságát elnyomó, mai állam-

hatalmat jelképezi. E kulcs segítségével a mondanivaló pártunk és államunk kritikájaként értelmezhető.

Kérdés: Ezzel a taktikával kapcsolatban említette-e Önnek olyan német írók neveit, akik nem értenek egyet pártunk politikájával?

Válasz: Ez egy 1957 áprilisában nekem elküldött írásból világlik ki. A *Volkszeitung* nevű lap megalapításáról és megjelenéséről volt szó benne. Ezzel a lappal az volt a célja, hogy egyesítse a reakciós német írókat. Emellett bukaresti beszélgetésünk során azt tanácsolta, hogy írásaimat az Ifjúsági Kiadóhoz küldjem, mert ott lehetséges a nem vonalas írások infiltrációja, nem úgy, mint az Állami Kiadónál, ahol ravasz zsidók a szerkesztők.

Kérdés: Fenntartja-e a Hans Bergel tevékenységéről leadott vallomását?

Felelet: Igen, fenntartom a Hans Bergel tevékenységéről leadott vallomásomat.

*

Részlet a Románia Szocialista Köztársaság Legfelső Bíróságának, az 1968. augusztus 22-én megtartott rehabilitációs tárgyaláson hozott 37-es ítéletéből:

„Eginald Schlattner tanú vallomásáról, aki az összes vádlottra nézve negatív, terhelő vallomást tett, megállapítjuk, hogy állításai nem voltak következetesek, más jellegű bizonyítékok nem támasztották alá valós voltukat. (...) Továbbá az iratok egy részéből kiviláglik, hogy a tanút a tárgyalás hónapjaiban több ízben pszicho-aszténiás tünetek-

kel a kolozsvári klinika elmeorvóosztályán kezelték, vallomástétele idején elmebetegként volt nyilvántartva.”

*

[A szerző elnézést kér a szövegben megjelenő esetleges pontatlanságokért. 1959. december 15-én született, a „német írócsoport pere” kezdete után három hónappal, napra pontosan. Személyes emlékei nem lehetnek az írásban felelevenített korról. Mindemellett úgy Hans Bergel, mint Eginald Schlattner műveinek lelkes olvasója.]

Első nagyária

Tartalom

Előszó — 5

Két öregúr — 5

Prelúdium — 7

Első nagyára — 21

Intermezzo — 47

Elöljáró beszéd — 51

Zoszima 1. — 53

Hazafelé — 54

Zoszima 2. — 56

Veresmart — 57

Kocsik lovak nélkül — 59

Egy régi kép — 60

Toros leves — 62

Ünneplő halál — 64

Ünneplést várók — 67

Ünneplést ünneplők — 69

A hídon által — 72

Esti reggel — 74

Narkissos — 76

Börtönök — 78

A gyilkosok kórusa —	81
Bent és kint —	84
Zoszima 3. —	88
Hintó —	89
Éjszakai kocsí —	91
Zoszima 4. —	94
Borok —	95
Borsó —	96
Börtönzene —	98
Cseppnyi vér —	99
Sport —	100
Az árulásról —	101
Pásztorok —	104
Cioran —	105
Lépcsők —	106
Menekülés —	107
Interkulturális kompetencia —	108
Kalapok —	110
Zene —	111
Vándorpoéták —	112
A beteg Tarkovszkij imája —	114

Második nagyária — 115

Kóda — 149

Jegyzetek — 153

A kiadásért a Bookart Kiadó igazgatója felel
Megjelent 10 ív terjedelemben Garamond betűtípussal szedve
Korrektor Mihály Emőke ???
Tördelőszerkesztő Para István
Műszaki vezető Császár Csilla
Készült a csíkszeredai Alutus Rt. nyomdájában
Felelős vezető Hajdú Áron igazgató
A Bookart Kiadó elérhetősége: www.bookart.ro